

DOI: 10.55666/folklor.1319956

SÖZLÜ TARİH YAKLAŞIMININ FOLKLOR ÇALIŞMALARI İÇİN ÖNEMİ

Seyit GEZER*

Öz

İnsanın doğumla başlayıp ölümle sonuçlanan bir döngü içinde hem bağımsız bir birey hem de toplumun parçası olan bir karakter olarak hayat sürmesi nedeniyle ruhsal ve kolektif kimliğinin açıklanabilmesi için farklı disiplinlere başvurulmaktadır. Disiplinler arası yaklaşımlarda ele alınan konunun açıklanabilmesi için sadece bir disiplinin öne sürdüğü varsayımlardan ziyade çoğulcu bakış açıları gerekir. Özellikle sözlü kültür unsurları için bu durum kabul edilmesi gerekli bir gerçektir. Sözlü kültür unsurları sadece folklorla değil; dilbilim, dinler tarihi, sosyoloji, tarih vs. farklı bilim dallarına kaynak etmektedir. Bu zenginlikler sözlü, yarı sözlü veya tamamen sözsüz şekilde dillendirilirken/gösterilirken içinde güzel sanatlardan inanmaya, dil hususiyetlerinden toplum psikolojisine daha birçok unsur barındırmaktadır. Çünkü içinde barındırdığı zenginlikler sadece bireyin değil bireyin içinde yaşadığı toplumun da kabulleri olarak görülmekte ve değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sözlü kültür unsurları folklor ve sözlü tarih için de ortak çalışma noktasını oluşturmaktadır. Genel kabule göre sözlü tarih sıradan insanların yaşamlarını konu edinmektedir. İsimleri yazılı kayıtlarda bulunmayan otoritenin dışına itilmiş insanlar sözlü tarihin ilgilendikleri bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat sadece sıradan insanların biyografilerinin değil sözlü kültür zenginliklerinin de tarihî sözlü kayıt olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu zenginlikler tarihte olanı günümüze taşıma özelliğine sahiptir. Bu durumun tespiti araştırmacıları bellek kavramına götürmektedir. Yaşayan, canlı olan bellek ya da diğer adıyla insanlar arasında iletişimin kurulmasına vesile olan iletişimsel bellek kavramı iki disiplin için de vazgeçilmez unsurdur. Belleğin insanlar arasında iletişim kaynağı olmasının sebebi içinde hayat tecrübelerinin bulunmasıdır. Tecrübe iletişim kanalıyla aktarılır, aktarılırken değişime uğrar. Değişime uğrasa bile mesajın derlenip kaydedilmesi araştırmacıyı olguya götürür. Olgunun içinde tarihî gerçekler değil, toplumun kabulleri aranır. Bu ürünler sözlü zenginliğin dinamik yapısı içinde ilk tespit ile son derleme arasındaki hareketlilik sayesinde çeşitlenir ve çeşitlendikçe yeniden kurgulanır. Kurgu tabakalar hâlindeki bir süreç dahilinde ilk kaynağından günümüze taşınmış, taşınırken de yenilikler ve birtakım hayal gücü ürünlerle donatılmış olabilir. Folklorcunun görevi ürünleri derlemek ve farklı bakış açılarıyla yorumlayabilmektir. Sözlü tarih de bu aşamada folklor ürünlerinin okunma ve yorumlanma çeşitliliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, sözlü tarih, bellek, derleme, sözlü tarih okuması

THE IMPORTANCE OF THE ORAL HISTORY APPROACH FOR FOLKLORE STUDIES

Abstract

Different disciplines are used in order to explain the spiritual and collective identity of the human being as both an independent individual and a character who is a part of the society in a cycle that starts with birth and ends with death. In order to explain the issue addressed in interdisciplinary approaches, pluralistic perspectives are required rather than the assumptions put forward by only one discipline. This is a fact that needs to be accepted, especially for oral culture elements. Oral culture elements are not only folklore; linguistics, history of religions, sociology, history etc. source from different branches of science. While these riches are expressed/shown verbally, semi-verbally or completely non-verbally, they contain many elements from fine arts to belief, from language characteristics to social psychology. Because the richness it contains is seen and evaluated not only as the acceptance of the individual, but also as the acceptance of the society in which the individual lives. In this context, oral culture elements constitute a common working point for folklore and oral history. According to the general acceptance, oral history deals with the lives of ordinary people. People who are excluded from the authority whose names are not in the written records appear as individuals of interest in oral history. But not only the biographies of ordinary people, but also the richness of oral

* Dr. Emniyet Genel Müdürlüğü, gezerseyit@hotmail.com ORCID 0000-0002-1039-6980

---

culture should be evaluated as a historical oral record. Because these riches have the feature of carrying the past to the present. The determination of this situation leads researchers to the concept of memory. Living memory, or in other words, the concept of communicative memory, which is instrumental in establishing communication between people, is an indispensable element for both disciplines. The reason why memory is a source of communication between people is that it contains life experiences. Experience is transmitted through communication, and it changes while being transmitted. Compiling and recording the message, even if it changes, leads the researcher to the phenomenon. Society's acceptances are sought, not historical facts, in the phenomenon. These products are diversified and reconstructed as they diversify, thanks to the mobility between the first determination and the last compilation within the dynamic structure of oral richness. Fiction may have been carried from its original source to the present within a process in layers and may have been equipped with innovations and some imaginative products while being transported. The task of the folklorist is to compile the products and interpret them from different perspectives. The task of the folklorist is to compile the products and interpret them from different perspectives. At this stage, oral history appears as one of the diversity of reading and interpretation of folklore products.

Keywords: Folklore, oral history, memory, compilation, oral history reading.

Giriş

Önceleri her disiplin tek tek değerlendirilirken sonraları bu disiplinlerin birlikte işe koşulması, ardından ortaya çıkan yeni disiplinlerin yine müstakil biçimde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Disiplin kavramı bölümlendirilmiş, sınırlandırılmış alanı ifade etmektedir. Ahmet Keskin'in aktarımına göre Klein disiplini, "Bir dizi obje, ya da nesnenin çeşitli araçlar, metot ve yöntemler, usul ve esaslar, örnekler, görüş ve kavrayışlar ya da kavramlar aracılığıyla tutarlı bir biçimde açıklanması" şeklinde tarif etmektedir. Disiplinlerarasılıktan söz edebilmek için öncelikle bir disipline bağlı olmak; o disiplinin kuram ve yaklaşımlarına bağlı kalmak esastır. Buradan hareketle disiplinlerarasılık ise disiplinlerin sınırları içindeki bilgi birikimlerini, fikir ve görüşleri, kuram ve yaklaşımları ortak bir zeminde bütünleştirerek ortaya yeni bir yaklaşım metodu ve bunun sonucunda da yeni fikirler çıkarmayı hedeflemektir (Keskin, 2019: 10-11). Folklor dar çerçevede kendi alanı içinde, geniş çerçevede ise diğer bilim dalları ile olan münasebeti açısından dikkat çekmektedir. İnsanı konu edinen çalışmaların tamamında gelenekli bir sürecin işlenmiş olması folkloru önemli hâle getirmektedir¹.

Özellikle ürün zenginliği ve çeşitliliği ile bilim dallarına hem yardımcı olmakta hem de ortak alan varsayımı ile hareket eden bilim adamlarınca değerlendirilmektedir. Beşerî bilimlerde yapılan araştırmalarda insanların sosyal kimlikleri ile birlikte kendi psikolojileri de göz önüne serilebilmekte böylelikle kısmî de olsa insan psikolojisine yer verilebilmektedir. Toplumun sosyo-kültürel kimliği ya da bireyin sahip olduğu mensubiyet şuuru folklor ürünlerine yansımakta, topluluk ediniminin ruhsal kabiliyeti gelecek nesillere aktarılabilir. Özellikle ürün zenginliği ve çeşitliliği ile bilim dallarına hem yardımcı olmakta hem de ortak alan varsayımı ile hareket eden bilim adamlarınca değerlendirilmektedir. Beşerî bilimlerde yapılan araştırmalarda insanların sosyal kimlikleri ile birlikte kendi psikolojileri de göz önüne serilebilmekte böylelikle kısmî de olsa insan psikolojisine yer verilebilmektedir. Toplumun sosyo-kültürel kimliği ya da bireyin sahip olduğu mensubiyet şuuru folklor ürünlerine yansımakta, topluluk ediniminin ruhsal kabiliyeti gelecek nesillere aktarılabilir.

Toplum iletişim, etkileşim ve fikir üretmenin ortak çatısıdır (Mannheim, 2017: 27). Aynı çatının üretimi olan ürünler sosyal bilimlerin konusudur. William Bascom'un halk biliminin diğer bilim dallarıyla ilişkisi üzerine yapmış olduğu bir eleştiri vardır. Bascom'a göre: "Halk biliminin ve halk bilimcilerin farklı bilgi alanları arasındaki boşluğa etkili bir köprü kurma rolü; ortak bir konuya geçmişte oluşturulmuş ortak ilgi yerine, ortak sorunlara, ortak kaygılarla yaklaşımdan geçer" (Bascom, 2003: 170). Özkul Çobanoğlu'nun disiplinlerarası yaklaşım konusunda çok önemli tespiti vardır. Ona göre "Sosyal ve beşerî bilimlerin ortaya çıkışlarındaki rastlantısal kazalar ve ele aldıkları sosyo-kültürel olguların örtüşmesi veya tasnif amacına yönelik ayrımların sınırlı gerçeklikleri yansıtmasından kaynaklanan eksiklikler gibi nedenlerle tamamının arasında birebir veya kümeleşme bazında mevcut alan, yöntem sorunları vardır. Yoğun çatışmalarla geçen yaklaşık iki yüz yıllık bir sürecin sonunda disiplinler arası çatışmalar günümüzde yerini disiplinler arası çalışmalara bırakmıştır" (Çobanoğlu, 2000: 34). Bu bağlamda aralarında usul açısından farklılıklar olan bilim dalları aynı kavşakta birleşebilir veya uzun soluklu çalışmalarda birbirlerinden yararlanabilirler. Daha önceki dönemlerde sosyal bilimler üst çatısında yapılan çalışmalarda bu ortaklıkların örneklerine rastlamak mümkündür. Bu örnekler disiplinlerarası çalışılması konusunda örnek olma işlevi görürken, aynı zamanda yeni araştırma sahaları açılması hususunda da araştırmacıları teşvik etmektedir. Çünkü sosyal bilimler, yapısında barındırdığı ilişkiler ağı dâhilinde farklı yöntem ve yaklaşımların aynı potada eritildiği çalışmalara açıktır. Konusu insandır ve insanın farklı açılardan incelenmesi, elde edilen verilerle özgün çıkarımlar yapılabilmesi, bu tarz ortaklıkların başlıca nedenidir. Geertz'e göre, insan sadece doğuştan gelen kapasiteleri açısından tanımlanamadığı gibi toplum bilimcilerin yaptıkları gibi sadece gerçek davranışları yoluyla da tanımlanamaz. İnsanlar, bu ikisi arasındaki bağlantıyla, daha da net biçimde birincisinin ikincisine dönüştürülme biçimiyle tanımlanır (Geertz, 2011: 71). Yani insan, doğası gereği kültürlenme sürecini hayatın her döneminde yaşayan bir canlıdır. Kültürel dönüşüm, zihinsel evrimin de gelişimini sağlamaktadır. İnsan incelenirken, farklı açıları ile onu konu edinmenin özgünlük ve bütüncül olabilme açısından önemi büyüktür

Kültürlenme süreci beraberinde gelenek hâline gelmiş, aslında statik gibi görünen fakat kendi iç dinamiğinden hareket kabiliyeti olan bir terimi işaret eder. Bunun en önemli nedeni gelenekli hâle gelmiş olan yaşamın artık pratiklerle icra ediliyor oluşu ve tabii olarak bu icranın geçmiş zamandan günümüze doğru tarihî bir yolculuktan geçmesidir. Tarihî safahatları ile ele alınan bu pratikler temelde aynı kaynaktan beslenmekte, aynı gerçeklik ilkesini referans almakta ve evvelde sergilendiği davranışlar bütünü ile bir anılmaktadır. İşte bu gerçeklikler içerisinde sözlü kültür adı verilen öğelerin tamamını bulmak mümkündür.

Sözlü kültür aslında insanın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar devam edegelen bir sürecin içinde öğrenilen, öğretilen, aktarılan kuşaklar arası taşınabilen unsurların tamamını kapsamaktadır. Dursun Yıldırım'a göre sözle taşınan kültür ürünleri; sözlü, kısmen sözlü veya tamamen sözsüz yaratılabilirler. Ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurlar yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun sözlü kültür olarak isim alır (Yıldırım, 1998: 39). Bu tarifte dikkat çeken üç husus vardır. Birincisi ürünlerin tamamen sözlü oluşu, ikincisi kısmen sözlü oluşu üçüncüsü ise sözsüz yaratılmış olmalarıdır. Peki bu üç farklı şekilde tasnif edilmiş ürünler nasıl oluyor da folklorun içinde sözlü kültürün bir parçası olarak yer buluyor? Sözlü kültürün edebî denilen ürünleri tamamen sözlü kategorisinde incelenebilir. Benzer şekilde bir halk dansı ya da icra edilen köy seyirlik oyunu da kısmen sözlü olarak değerlendirilebilir. Bir Alevi dedesinin kayanın önünde niyaz etmesi ise sözsüzdür. Ama sözlü kültür dairesi içinde değerlendirilmesi gereken bir zenginliktir. Ya da sessiz tarih dediğimiz mezar taşlarına kazınmış ifadeler de sesi olmayan yazıldığı gibi kalan fakat içinde tarihi yansıtan bir numunedir. Daha da ayrıntılanmak istenirse insanların yaşamak için yaptıkları evler halk mimarisi adı altında kendi içinde o yöreye has tarzı ile kültürel bir zenginlik ifade edebilir.

İşte bu zenginliklerin tespiti noktasında farklı bilim dallarının ortak ilişkisi gündeme gelebilir. Özellikle gelenekli olmasıyla tarihî sürekliliği de beraberinde işleyen sözlü, yarı sözlü ve sözsüz öğeler yani sözlü kültür unsurları aynı zamanda sözlü tarih vesikaları olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sözlü tarih unsurları olarak değerlendirilmesi gereken malzemelerdir. Burada önemli olan okuma ve yorum yapabilme kabiliyetidir.

Yorum yapılırken tarihî gerçekten sapmamak amaçlanmalıdır. Fakat halk bilimcinin asıl görevi de tarihî gerçeği ortaya çıkarmak değildir. Çünkü folklor için önemli olan sadece olay değil, olayın olguya dönüşmesi; toplum tarafından kabul edilip aktarılması, dillendirilmesidir. Bu nedenle asıl hareket noktası *tarihî kabul* olmalıdır. Tarihî kabul kavramı araştırmacıyı, ele alınan konunun benimsenmiş olduğu; hafızada tutulup, dilden dile aktarılarak toplumsal belleğe kazındığı gerçeğine götürür. Bu silsilenin takibi kolektif şuurun anahtarını sunar.

Sözlü Tarih

Sözün gücünü anlatabilmek için Sanders'a kulak vermek gerekir. "Söz devletin kuruluşundan daha eskilere dayanır. Söz yeryüzündeki en eski insan varlığıyla ulaşır bize. Yazar olarak bizler yaşamlarımızı sözün ilkel gücüne bağlı tutmaya herkesten çok mecburuz. Hindistan'da Vedâlar bize hâlâ şöyle der: 'Bütün tanrılar kelama dayanır. Tüm hayvanlar, insanlar: tüm yaratıklar kelamda yaşar...Kelam ilahî dünyanın merkezidir'" (Sanders, 2010: 11). Sözün insanlık tarihi ile yaşit olması, bu denli değerli oluşu insanın doğası gereği sözü ve sözün getirdiği zenginlikleri hayatın vazgeçilmez bir parçası yapar. Bu vazgeçilmezler bütünü aynı zamanda tanıklığa vesiledir. İnsanlara tanıktır, topluma tanıktır. Sıradan olduğu düşünülen ne varsa onları dillendirir, konuşturur. Bu açıdan bakılınca sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir zamana ve mekâna aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişini verirken geleceği kurmak için de yol gösterir (Thompson, 1999: 18). Aslında bu durum 19. yüzyılda Alman tarihçi Ranke ile bilimsel bir iddia kazanan modern tarih yazımının, özellikle ulus devletlerin kuruluş sürecinde geliştirilen üst anlatıların millet-devlet tarihine indirgenmesiyle, bunun neticesinde sıradan insanların tarihin içinde kendilerine yer bulamamasıyla ilgilidir (Gökdemir, 2021: 131). Gerçekten de insanlar ulusal tarihte benliklerine, yaşamlarına, hayallerine, kendi olan geçmişe, örfüne, âdetlerine, belleğinde taşıdığı şuurunu şekillendiren inanmalara, giyimine kuşamına iktidarda bulunanların istediği ölçüde yer bulabilmiştir. Her ne kadar çalışma yapılmışsa da derlemeler kurumların arşivlerinde kalmış; onu üreten, aktaran kişiler ve onların hayat anıları unutulmuştur. Sözlü tarih aslında böyle bir ikilemin olduğu dönemlerden sonra anlam kazanmaya başlamıştır.

Batı dünyasında ilk kez 1942 yılında Amerikalı Josep Gould tarafından isminin konulduğu (Öztürk, 2010: 14; Akıncı, 2009: 14); Allan Nevis'in 1948 yılında kuramsal olarak temelini attığı (Starr 1996: 43) sözlü tarih çalışmaları, Sharpless'e göre daha önceki dönemlerde de kullanılmaktaydı ama bilimsel kaygılardan uzak bir üslup içerisinde dokunuyordu. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise Batı dünyasında sözlü tarihe metodolojik anlamda yeni fonksiyonlar yüklenmiştir (Sharpless, 2006: 9). Peki Türkiye'de durum nasıldı? Türkiye'de sözlü tarih çalışmaları bireylerin ve grupların yaşam tarzları ile sosyalleşme örüntülerinin önemsendiği bir anlamda tarihin sosyalleştiği zamanda gündeme gelmiştir. Öncelikle Türkiye'de yerelde tarih çalışmalarının Osmanlı Devleti zamanında şehir tarihleri ile birlikte başladığı Veli Efendi'nin Tarih-i Bursa, Lami Çelebi'nin Şehrengiz-i Bursa, Şakir Şevket Bey'in Trabzon Tarihi gibi eserlerinin bu disiplinin başlangıcı olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Dahası 1930'lu yıllardan itibaren Halkevleri bünyesinde yerel tarih çalışmalarının yapıldığı, sonraki dönemde kent monografilerinin belediyelerce yayımlandığı iddia edilmektedir (Gökdemir, 2021: 143-144). Fakat bu tür kurumsal girişimlerin dışında özellikle alt sınıflar, eğitilmiş olmayanlar, kamusal alanın dışındakiler, suçlu olup toplumdan dışlanmış kişiler, azınlıklar, farklı sebeplerle toplumda uç noktada görülen kimlikler ve onların hayat hikâyeleri sözlü tarihin membaini oluşturduğuna dair fikir hâkimdir. Özellikle *Tarih ve Toplum Dergisi* ile *Toplumsal Tarih Dergisi*'nin yayın hayatına başlaması, kaynağın aktarımı konusunda bir düzen sağlanmıştır. Bu kurgulamada yerel tarih, tarihin yeniden kurulması gibi farklı isimlendirmeler tercih edilmiştir. 1994-1996 yılları arasında Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ortak gönüllülük projesi kapsamında Türkiye'de Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesini başlattı. Sonraki dönemde ise özellikle sol grupların azınlıkların, etnik grupların, kendi tarihleriyle aidiyet duygusunu güçlendirme çabaları sonucu farklı proje şemsiyeleri altında çalışmalar yapıldı. Hususiyetle atölye adı verilen bu çalışmalarda farklı isimlerin konuşturulduğu görülmektedir. Sonraki süreçte ise Tarih Vakfı'nın kurulmasıyla sözlü tarih daha da kurumsal bir yapıya oturdu (İlyasoğlu, 2006: 17-22). Bu tarihe kadar çok popüler olmayan sözlü tarihin Türkiye'de sosyal bilimcilerin, belgesel yapımcıların ve gazetecilerin gündemine girmesi 1990'lı yılların başına rastlar. Ancak bu bir başlangıç değildir. Çünkü sözlü tarihi daha önceki dönemlerde de birçok araştırmacı biliyordu. Ama tarih yazımında yeni bir yöntem olarak yeni fark ediliyordu (Öztürkmen, 2001: 115). Bilimsel anlamda yeni fark edilen bu yöntem artık Türkiye'de özellikle proje çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Üniversitelerin ve belediyelerin desteklediği bilim insanlarının danışmanlığında hazırlanan projeler, kitap olarak yayınlanıp ya da sözlü tarih atölyesi olarak sergilenerek gün geçtikçe adından daha çok söz ettirmektedir. Bu bağlamda sözlü tarihi müstakil bir disiplin olarak 20. yüzyılın öncesine götürmek imkânsızdır. Çünkü 20. yüzyıldan önce yapılan çalışmalarda sözlü kaynaklara müracaat ediliyordu fakat bu başvuruya sözlü tarih adı verilmiyordu. Bir disiplin olarak kavram şekillenmediğinden bilim insanları sözlü bilgiyi sadece kaynak olarak görüyor, tarihin sözle taşındığı gerçeği göz ardı ediliyordu. Neticede sözlü tarih disiplini Batı dünyasında olan hâliyle Türk araştırmacılar tarafından âdeta adapte edilmişti. Sözlü tarihin dünya ve Türkiye'de tarihî gelişiminden bahsettikten sonra sözlü tarih algısının neden kısıtlandığından da bahsetmekte fayda vardır. Söz konusu irdelenen hususların başında sözlü tarihin azınlık ve marjinal topluluklarla ilişkilendirilmesi gelmektedir. Yani onlar toplumdan dışlanmış dolayısıyla geçmişleri görmezden gelinmiş gibi bir durum söz konusudur. Açıkçası Türkiye'de üniversitelerde yapılan akademik çalışmalarda da bu durumun varlığı hemen kendini göstermektedir.

Bu durum eleştirilmeye açıktır. Evet şu bir gerçek ki sözlü tarih kamusal alanın dışına çıkmayı gerektirir. Orada otorite yoktur. Çünkü otorite kamusal alanı tarif eder; bu alan gücün ve tahakkümün toplumsal olarak inşa edildiği, siyasi özgürlüğün tecrübe edildiği bir alandır. Onun karşısında ise özel alan vardır; bu alan ise doğal özgürlüğün yaşandığı, tüm güç ve tahakküm ilişkilerinden azat edilmiş bir alandır (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 214). Sözlü tarihin gücün ve otoritenin baskılarından uzak olması sadece marjinalleşmiş kişilerin hayat hikâyelerinin kaleme alınması anlamına da gelmez. Dahası bir disiplin olarak sözlü tarihe de haksızlıktır. Sözlü tarihle ilgili bir tespit daha bulunmakta da fayda vardır. Sözlü tarihin sadece resmî tarihi desteklemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yazılı kayıtlarla birlikte değerlendirilebilir fakat sözlü tarih unsurlarını yazılı belgelerle doğrulamak gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Şayet sözlü tarih resmî tarihi destekliyor şeklinde bir çıkarımda bulunulursa Avşarlarla Osmanlı Devleti'nin çatışması durumu nasıl izah edilebilir? Resmî tarihe göre Osmanlı Devleti adaleti ile hüküm sürmüş ve insan ayrımı yapmamıştır. Fakat Dadaloğlu'na atfedilen şiirde geçen:

*Belimizde kılıcımız Kirmani,
Taşı deler mızrağımın temreni,
Hakkımızda devlet etmiş fermanı,
Ferman padişahın dağlar bizimdir.*

*Dadaloğlu yarın kavga kurulus,
Öter tüfek davlumbazlar vurulus,
Nice koç yiğitler yere serilir,
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir (Özdemir, 2007: 197).*

dizeleri resmî tarihle çelişmektedir². Sözlü gelenekler vasıtasıyla kabilelerin göçü, yerleşimi, savaşları, olayları ve insanların tarihinin yazılabileceği artık bilim insanlarıncı kabul edilmektedir (Mahukıa, 2019: 12). Dolayısıyla sözlü tarih resmî tarih destekler gibi bir çıkarımda bulunmak bilimsel gerçeklerden uzak bir yaklaşımdır. Sözlü tarih, yazılı tarihte olanları silip götürecektir, yazılı tarihte olanları yerle bir edecek, sonra onun yerini alacak bir karaktere de sahip değildir. Her ikisi de kendilerine özgü değerlerdir. Anlatanların ve yazanların yeteneklerine göre özel fonksiyon kazanırlar. Her ikisinde de özel yorumlamalara ihtiyaç vardır (Portelli, 2006: 223-224). Ama şu bir gerçektir: Edebî eserlerdeki yansımalar tarihî gerçeklerle yorumlanırsa dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve benzeri ortamı anlaşılabilir. Bunlar kesin bilgilerden ziyade destekleyici ve toplumun o dönemki anlayış ve bakış açısını gösteren işaretler olacaktır (Aydoğdu, 2011: 176). Tarihçi gibi folklorcunun da tarihî olanda asıl görevi elde edilen ürünün çıkış zamanını yani kaynağını tespit edebilmesidir. Kaynağın tespiti yayılma alanına, göçlere, etki sahasına bizi götürür. Değişim ve dönüşüme uğraması folklorun doğası gereğidir. Dönüşümün tespiti de bizleri tarih olan unsurun tabakalaşmasına götürür. Tabakalar arasındaki geçişkenlik ise sosyal olguyu bizlere tarih olarak sunar. Sosyal olguyu tespit etmek için sözlü kültür ürünlerine başvurulması gerekir. Ön görüşmeler, etnografik temeller, mülakatlar, oluşturulan aile tarihleri sözlü tarihin sadece birer parçasıdır. Bir araştırmacı için verimli olabilmekse, anlatılanlardan yola çıkıp yorum ve tahlile başvurarak, saf malzemeden bir tarih kurmaktır. Bu kurulan tarih kronolojik esastan ziyade “olgu” terimiyle daha çok örtüşmektedir. Çünkü sıradan olan, otoritenin kayıt altında tutmadığı insanların tarihi kurulurken de olaylar, aktörün ve/veya aktarıcının bakış açısından görülmekte ve işlenmektedir. Tarih bir olgu olarak geleneğin temelinde ve içerisinde aranmaktadır.

Üzerinde çalışılan nesne hem tarihî hem de insan yaratımı olması nedeniyle sosyal ve psikolojik bir olgudur (Ersoy, 2009: 18). Olguyu anlamlandırmak gelenek temelli tarihî bakış açısıyla mümkündür. Dolayısıyla da geleneksel olan her şey aynı zamanda tarihin konusudur. Bunların bir kısmı hâlen yaşatılırken, bir kısmı ise insanların belleğinde yer etmiş ve anılarına yerleşmiştir. Bellekte saklanan tarihî vasfı ile yaşatılan tarihî vasfı aynıdır. Çünkü bir geleneğin hâlen yaşıyor olması tarihte yaşamadığı ve tarihî olmadığı anlamına gelmez. Bu çerçevede sözlü tarihe farklı bir bakış açısı getirmenin yollarından biri de halk bilimi yani sözlü kültür ürünlerinin sözlü tarih şeklinde yorumlanmasıdır. Evet sözlü kültür ürünleri aynı zamanda sözlü tarih unsurudur. Sözlü, yarı sözlü ya da sözsüz hangi vasıfta olursa olsun bu ürünler sözlü tarihin kaynakları olma özelliği taşır. Kaynakların tahlili esnasında sorunun göreceli irdelenmesi, konunun belli bir kuram etrafında çerçevesi için uygun olan materyalin elde edilmesi, daha önce yapılan derlemelerin elde edilen verilerle mukayesesi, mukayesenin ardından tasnife geçilmesi, tasniflerin anlamlı dizgiler oluşturması, farklı disiplinlere müracaat ederek konunun anlamlandırılması, disiplinlerarası yapılan çalışmanın sonucunun sentezlenmesi, çıkarımların paylaşılması şeklinde bir yol izlenir.

Folklor ve Sözlü Tarih

Beşerî bilimlerde etnoloji, sosyoloji, sosyal ve kültürel antropoloji, edebiyat, psikoloji, dilbilim, ilahiyat, tarih, dinler tarihi, sanat tarihi, coğrafya, hukuk vb. farklı bilim dalları için folklor önemli bir ortak noktadır. Folklor ürünlerinin tarihî oluşu ve sürekliliği bu ortaklığın başlıca sebebi olmasının yanında farklı

işlevsel işlerle de konu anlamlandırılabilir. Dolayısıyla ele alınan vakianın ya da dönüşmüş/değişmiş hâliyle olgunun izahının daha net yapılması ve farklı detaylarının incelenmesi ortak çalışmaların kabul edilebilirliklerini daha da sağlam temeller üzerine yerleştirir. Bu noktada halk biliminin en önemli vasfı kültürel zenginlikleri kendi kuramsal doğruları çerçevesinde incelemektir.

Kuramsal doğrular ürünlerin okunmasında/yorumlanmasında araştırmacıyı öteki olana da götürürken okuyucu için de bakış açısının zenginleşmesine vesile olur. Halk bilimi âdeta bir köprü görevi yaparken disiplinlerarası tercihleri ile hem kendi ilmine hem de diğer bilim dallarına yardımcı olur. Gabriel Hanotaux tarihi “hatıra, tecrübe ve mülahaza ilmi” olarak değerlendirir ve tarihin “beşerî bir kabiliyet olduğunu; ferdi bütün tecrübeleri birbirine birleştirerek bir uzviyet hâline koyduğunu” söyler. Tarih geçmişteki olaylarla ve o olayların zaman içindeki akışıyla ilgilenir. Thomas Carlyle’e göre de tarihin konusu büyük işler başarmış adamlardır (akt. Kütükoğlu, 2020: 2). Folklor ürünleri ise kendi zamanına şahitlik etmiş olma vasfına sahiptir. Dolayısıyla tarihî olma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Halk bilimi kadrolarının tamamı bu özelliğe haiz olup sadece edebî ürünlerle bu gerçek sınırlandırılmamalıdır. Edebî ürün kavramının özellikle dillendirilmiş olması daha önce yapılan çalışmalarda sözlü kaynakların tarih yazımına yardımcı olduğunun vurgulanmasından geçmektedir. Özellikle bu grup içinde yer alan efsaneler tarih için önemli bir yapı arz etmektedir. Çünkü efsaneler toplum için büyüklüklerdir. Aslında bu durum klasik tarih anlayışının efsaneleri yorumlama şeklidir. Çünkü efsaneler etkisini devam ettirir. Fakat devam ettirirken aktarıldığı için de çeşitlenir gerçeğini göz ardı etmemek gereklidir. Tarihçiler gerçeği ararken efsanelerden yardım alamazlar. Efsane gerçeği bizlere sunmaz. Halkın muhayyilesinde yaratılanı verir. Her efsanenin bir çıkışı vardır. Orijini belli olan ya da olmayan efsaneler dilden dile aktarılarak günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle tarih yazımında efsanenin kullanılması araştırmacıyı gerçeğe götüremeyebilir. Jan Vansina bu duruma dikkat çekmektedir. Ona göre olay ve gözlenen durumla yazılı kayıt arasındaki ilişkinin farklı tanımlamaları vardır. Kayıt ve gözlem arasında bir bağlantı olmak zorundadır. Başlangıç zamanı olmayan sözlü ürün (ki yazar masal demekte) başlı başına bir kanıt değildir. Fakat mevcut durumlar olarak tasnif edilen bölümler, sonrasında sözlü ürünün düzenine ve eylemine dâhil olan gözleme geri dönülerek kanıt hâlini alır. İlk deneyim sözlü olarak iletilir. İkinci deneyimse bunu aktarandır. İleti bireyden bireye aktarılır, son icracı kayıt altına alandır. Aktarım zinciri ise bağlantı noktasıdır. Sonuçta sözlü gelenek bağlantı zincirinin her halkası tarafından yorumlanan ve elde kalan son kayıt dışı verisi bulunmayan bir dizi ardışık tarihî belge olarak görülebilir (2021: 58). Halk bilimi için önemli olan efsanedeki gerçekliği ortaya çıkarmak değildir. Efsanenin oluşumu ve dönüşümünü tasnif ve tahlil etmektir. Bu oluşum ve dönüşümün içindeki maddi ya da somut olmayan kültür unsurları ise tarihî nüvelerdir. Örneğin Hoca Ahmed Yesevî’nin efsaneleşmiş hayatı tarihî bir kaynak şeklinde içinde barındırdığı tarikat kültürü, hikmetleri, hikmetlerin içindeki Türkçe zenginlikleri, tasavvuf anlayışı ile anlam kazanır. Ya da Hacı Bektaş Veli ile ilgili anlatılan efsaneler Hacı Bektaş Veli’nin biyografisini bizlere sunmaz. Bunun yerine Türk kültüründe Hacı Bektaş Veli olgusuna bizleri götürür. Bektaşiliğin efsanevi kayıtlarına bizi ulaştırır. İşte bu noktada önemli olan sözlü kültür unsurları içinde gerçeklik aramak değildir. Halk bilimi ve sözlü tarihin buluşma noktası da burasıdır. Daha önce de vurgulandığı gibi halk bilimi dolayısıyla sözlü kültür kadroları aynı zamanda sözlü tarih unsurudur. Fakat bu kadrolar tarihin kronolojik olarak aktarılması ya da tarihin gerçek olanı ortaya koyması ilkesinden hareket edilmesi ile anlam kazanacak unsurlar değildir. Örneğin efsaneler, geçmişteki olay ve kişileri gerçekmiş gibi ele alır. Dolayısıyla efsaneler, geçmişteki olayları hafızalarda koruyarak ve belli kişilerin kahramanlıklarını dile getirerek halkın hafızasında tarih olarak yaşar (Propp, 1998: 83). “Tarih olarak yaşar” cümlesi tarihî olarak yaşatılır şeklinde daha çok anlam kazanmaktadır. Bu unsurları yaşatan bir topluluk vardır. Topluluk kahramanlık fenomeni içinde tarihî olanı hafızasına kaydeder. Yeri ve zamanı gelince kendisinden sonraki kuşağa aktarır. Bu aktarımı yapanlar sözlü tarihin kaynaklarıdır. Sözlü tarihin kaynakları hikâyeye eden, rivayetlendirilen kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle sözlü tarihin tanıklık gerçeği ile folklor malzemelerinin serbest şekilde tasnifi örtüşmektedir. Dolayısıyla birbirine yardımcı bir fonksiyon üstlenmektedir (Portelli, 2006: 224). Aktarım işlemi gelenekli bir yapıda devam eder. Çünkü sözlü unsurlar, anonim ürünlerin formlarda ritimle de desteklenerek deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur. Yazılı anlamda metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca süregelir, gelişip varlığını halkın bilincine yerleştirerek devam ettirir. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır. Dinleyicinin desteği sadece anımsamaya yeter. Ama bu

anımsama hâli çeşitlenmeyi de beraberinde getirir (Ong 2012: 50-52). Ong'un da ifade ettiği gibi formlar yoluyla iletilir. Özel olarak anlatıldığı/gösterildiği mekânlar vardır. Özel gün ve geceler bu aktarım için seçilir. Sohbet odaları, tekke-tarikat külliyesi, geçmiş dönemde köy odaları, düğünler, âşık kahveleri, muhabbet ortamları vs... Bu ortamların en önemli özelliği toplumsal hafızanın canlanıp aktarıldığı mekânlar olmasıdır. Burada konuşulanlar hafızada kayıtlı olanların birtakım usullerle zamanı gelince dışa vurumudur. Zamanı gelince kasıt, ortamın belleği canlı hâle getirmesidir. Çalınan saz, söylenen türkü, anlatılan rivayet vs. belleğin canlanmasına sebep olur.

Belleğin canlanması aynı zamanda geçmişin anlamlandırılmasıdır. Assmann'a göre geçmiş, içinde bulunulan zamanın bağlamından ve anlam ihtiyacından doğan sosyal yapıdır. Geçmiş doğal olarak bulunmaz kültürel bir varlıktır (2015: 56). Geçmiş anlamlandırmak aynı zamanda şimdi olanı anlamaktır. Geçmiş anlamlandırmanın ve yorumlamanın başarısı ise geleceğe hâkim olmak, gelenekten öğrenileni saklayabilmektir. Gelenekten öğrenilenin saklanması aynı zamanda tarihî kabulün de bellekte muhafaza edilmesine olanak tanır. Tarihî kabul araştırmacıyı sözlü tarihe götürür. Sözlü tarih ise sözlü kültür öğeleri içinde aranır. Belirtilen hususlar bir süreci kapsar. Bu süreç bilgilenmeyle başlayan serüveni içine alır. Bu nedenle bilgilenme beraberinde *belleği* konu edinir. Belleğin işlevsel anlamda ortaya çıkarılması *ürünün derlenmesi* safhasıdır. Derlenen ürünlerin tasnifi ve tahlili ise folklor ve sözlü tarihin keşişme alanında özel bir okuma becerisidir. Bunun adı da *sözlü tarih okumaları* olarak verilebilir.

A. Bellek ve İşlevi

Lévi-Strauss'un toplumların tarihi ile ilgili önemli bir tespiti vardır. Ona göre tarihi olmayan topluluklardan söz edilmesi yanlıştır. Çünkü bu tabir eksiktir. Gerçekte ise tarihi olmayan toplum yoktur, tarihi bilinmeyen ya da az bilinen toplum vardır. Bir kültür dairesinin üyesi kendi kültürüne sıkı sıkıya bağlıdır. Doğuştan itibaren üyeleri çevreleyen varlıklar ve nesnelere, sistem oluşturan karmaşık referanslar aygıtıyla bu üyelerin hepsini donatır (Lévi-Strauss, 2013: 33-73). Doğuştan itibaren başlayan bu sürecin kaydedildiği alan ise bellektir. Bellek insanların hayat tecrübelerini sakladığı; duyduğu, gördüğü hadiseleri hıfzettiği alandır. Belleğin işlevi yani canlı tutulması tekrarlar yoluyla olmaktadır. Çünkü tekrarlanmayan tecrübe artık eksiktir. Ya da ezberden de olsa belli bir müddet dillendirilmeyen türkü unutulur³.

Yukarıda folklor ürünlerinin aktarılması için uygun ortamın varlığından bahsedildi. Aslında burada amaç tarihî olanın nasıl saklandığından ziyade nasıl aktarıldığı hususudur. Tarihte olanın iki saklanma şekli vardır. Birincisi bireyin kendi hafızasında olayları kodlaması, ikincisi ise kolektif hafızanın kodlarını belleğine yerleştirmesidir. Birincisi ezberlenir, ikincisi ise edinilir. Edinim söz konusudur. Pratikler silsilesi belleği ortak ruha dâhil eder. Sürekli pratik yapılması ise belleği canlı tutar. Bu açıdan bakıldığında canlı bellek sözlü tarihin en önemli kaynağıdır. Bu bellek aynı zamanda Assmann'ın deyişiyle iletişimsel bellektir. Bu bellek kişiye özgü deneyimleri, anıları temel almaktadır. Döneme tanıklık edenlerin gündelik iletişim yoluyla aktardıkları geçmiş bilgisidir. Assmann'a göre iletişimsel bellekte tutulabilen geçmiş, yaklaşık seksen yıl veya dört kuşak geriye gidebilmektedir. İletişimsel belleğin aktarımı ve taşınması için özel bir usul ya da belirli bir zaman yoktur. Bu anlatıları saklayan toplumsal bellek aracı, doğrudan (toplumsal) yüz yüze ya da iletişim aygıtları eliyle gerçekleşen iletişimdir. Bu yolla kendiliğinden muhafaza edilmekte ve aktarılmaktadır (Assmann, 2015: 59). Burada günlük hayatta olanlar sıralanmıştır. Fakat bir de kolektif bellekte saklanan ve yüzyıllardır süregelen uygulamalar bütünü vardır. Bu konuda söylediklerimizi destekler mahiyette ifadeleri bulunan Connerton da sözlü kültürün içerisinde yer alan ve sözsüz gösterime dayanan uygulamaların da dâhil edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Connerton'a göre bugün var olan uygulamalar geçmişle bir köprü görevindedir. Bu nedenle geçmiş hakkında bildiklerimizin üzerine kurulur. Genellikle geçmişle ilgili imgeler, mevcut var olan toplumsal düzeni meşrulaştırmaya yarar. Belki bu sebeple de geçmişin anımsanan bilgileri, (törensel denilebilecek) uygulamalarla tanışıp sürdürülmektedir. Sadece bu konular değil beden pratikleri dahi sözlü tarih başlığı altında incelenebilir. Ancak bu hatırlama işlemi açık, örtülü veya deneyimin birçok düzeyinde gerçekleşebilir. Anma törenleri ve bedensel pratikler de bunun farklı alanlarındaki işleyişleridir (Connerton, 1999: 11-16). İnanmaların belli bir süre geçip inanış şeklinde anlamlandırılması, dahası inanç olarak toplumun benliğinde yaşaması bu duruma örnek olabilir. Sağaltma ocaklarının ata-dede usulü, bu inanmayı ocak kavramına taşınması da bir başka misal olarak görülebilir. Bunlar da iletişimsel belleğin getirisidir. Törenler, danslar, desenler, takılar, giysiler de belki

kısmen sözlü ya da tamamen sözsüz olsa da iletişimsel belleğin aktarımıdır. Bunların hepsi de sözlü kültürün üzerlerine sinmiş tarihî kimlik, dolayısıyla da sözlü tarihin zenginlikleridir.

Aktarımın devamlı olması beraberinde anımsamayı da getirir. Anımsama bireylerce geçmiş olayı ya da etkinlikleri hatırlama görevindedir. Olaylar ve durumlar ilgisiz olunca unutulur. Fakat ilgili olanlar korunup yeniden düzenlenerek şekillendirilir. Zihinsel otoportrenin⁴ yaratılmasında oynadıkları role göre uygun biçimde hatırlanır (Vansina, 2021: 32). Hafızanın anımsama görevi hem sorularla zihni canlandırma hem de tekrarlarla akılda olanı canlı tutabilme yetisini gösterir. Şayet canlı değilse, durağan bir yapı arz ediyorsa unutma eylemi baş gösterir. İcra edilen ya da formlarla hafızada yer edinen kültürel varlıkların tamamı rahatlıkla aktarılıp gösterime dayalı olarak icra edilebilir.

B. Ürünlerin Derlenmesi

Sözlü tarihi diğer çalışma yöntemlerinden ayıran önemli bir taraf vardır. O da bilgi toplama işidir. Çünkü araştırmacı sözlü tarih çalışmalarında aktif role sahiptir. Bu yöntem daha önce olan belgeleri kullanmak değildir ya da var olan kanıtlar arasından seçim yapmaktan farklıdır. Derlemeci mülakat yaptığı kişiyi yönlendirmeden ya da gözlemediği toplumun bir parçası olduğunu düşünmeden tamamen teknik bir yol izler. Bir sözlü tarih çalışması bir ömrün deneyimini, tavırlarını, becerilerini ve anlayışını kapsayabilir (Counce, 2011: 22-23). Sadece bir bireyin yaşamı değil bazen de bir ailenin, aşiretin, topluluğun sözlü tarihi konu edinilebilir. Ya da topluluk üzerinde araştırma yapılırken kendi şahsına özgü kimliği olan bir birey öne çıkabilir. Bu nedenle ürünler derlenirken hedefe yönelik anlamlı sorular sorulması esastır. Ürünlerin derlenmesi konusu sıradanmış gibi görünse de halk bilimi ve sözlü tarih için en önemli ortaklıktır. Gözlem tekniği, görüşme tekniği, etik yaklaşım, emik yaklaşım, katılımlı gözlem ve katılımsız gözlem gibi terimler halk bilimciler için yabancı olunmayan terimlerdir. Klasik anlamda derleme usulü halk bilimi için geçerliliğini korumakla birlikte teknolojinin gelişmesi yenilikleri ve kolaylıkları beraberinde getirmiştir.

Mülakatın icra yerinde yüz yüze yapılmasının bir ayrıcalık olduğu muhakkaktır. Fakat insanlar arasında iletişimin yaygınlaşmış olması yüz yüze görüşmeyi olmazsa olmaz şart olmaktan çıkarmıştır. Hatta araştırmacılar yüz yüze görüşme yapmadan da yaptığı derlemeyi kayıt altına alabilmektedir. İletişim aracı olarak günümüzde başlı başına kültürel bir icra ortamı olan internet, geçmiş dönemlerde yaratılan sözlü kültür geleneğinin ve ürünlerinin yaratım, aktarım, paylaşım ve değişim süreçlerinin devam ettiği sanal bir dünyaya dönüşmüştür. İnternet, gelenek ve ürünlerin temel yaşam alanı olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 2017: 193). Sosyal medya denilen ve yaşadığımız çağda insanlar için vazgeçilmez olan iletişim ağı pek tabii olarak araştırmacılar için de hem bir yenilik hem de kolaylıktır.

Örneğin Türkiye’de yaşayan bir bilim insanı Almanya’da yaşayan kaynak kişiden derleme yapabilmektedir. Son yıllarda ağıtlar konusunda yapılmış bir tezde bunun örneği icra edilmiştir. Salahaddin Bekki’nin danışmanlığından hazırlanan *Almanya Ağıtları* isimli doktora tezinde Almanya’da bulunan kaynak kişilerin bir kısmıyla çevrimiçi bağlantı kurularak derleme yapılmıştır. Araştırmacı hazırladığı bu tezle ve ortaya koyduğu teknikle onlarca ağıt derlemeyi başarmıştır. Yazar Youtube verilerinden altmış sekiz türkü/şiir, on altı ağıt tespit etmiştir (Demirbaş, 2020: 143). Bu oran iddia ettiğimiz konuyu destekleyici mahiyette bir örnektir. Bu ve benzeri örnekler aslında sözlü kültür ürünlerine olan erişimi daha da kolay hâle getirmektedir.

Asıl dikkat çekilmesi gereken gerçeklerden biri de eski dönemlere ait ses ve video kayıtlarıdır. Özellikle yurt dışında yaşayan insanların vatanlarını ziyarete gelirken yanlarında getirdikleri teypler ve kameralar vasıtasıyla elde edilen kayıtların taranması hem halk bilimi hem de sözlü tarih için çok önemlidir. Çünkü 1970-80’li yıllarda Almanya’da işçi olarak çalışan bir kişinin yurduna izne gelirken, yanında getirdiği teybe köydeki yaşlıların seslerini kaydetmek için söylediği türküler, ağıtlar, anlattığı rivayetler, efsaneler günümüzden en az beş kuşak öncesine bizleri götürebilmektedir. O zaman kaydedilmiş olan sözlü kültür ürününün saklanması vesile olmuştur. Belki bir sözlü tarih anlatısı olarak değerlendirileceği akla gelmemiş olabilir fakat kaydedilmiş ve keşfedileceği günü beklemiştir.

Bu konudaki bir diğer kolaylık ise Youtube isimli sosyal medya organında özellikle köylere, topluluklara yönelik sayfaların açılmış olmasıdır. Şayet seyredilirse bu sayfalarda da on yıllar öncesinin

kayıtlarının yayımlandığı görülebilir. Bu konu ürünlerin kaybolmaması açısından önemlidir. Çünkü bireyler, geleneksel olanı, yeni bir enkarnasyon (yeniden vücut bulma) bilgisiyle kutlarlar. Geçmiş bilinçli şekilde yineleyerek geçmişe şimdiki zaman anlamı kazandırır (Connerton, 1999: 100). Geçmişe şimdiki zamanın anlamını kazandırmak için o zaman olana ulaşmak gereklidir. Aslında bu durum insanın özlemi, hasreti, geçmişe gidemeyeceğini bilmesine rağmen eski günleri hatırlaması için önemli bir yoldur. Bu bağlamda sözlü tarihe ulaşabilmenin kayıtlarından birinden bahsedildiği rahatlıkla söylenebilir.

Önceki yıllarda yapılan ses kayıtları, görsel kayıtlar ve sosyal medyada yapılan yayınlarla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunmak da doğru olsa gerektir. Halk bilimi veya diğer bilim dallarında çalışan araştırmacılar, araştırma için sahaya çıktıklarında girdikleri her ortamda yarı resmî bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ortam tamamen olmasa da yapay bir durum arz etmektedir. Fakat önceki yıllarda yapılan kayıtlar oldukça doğal bir ortamda kaydedildikleri için elde edilen veri de bir o kadar doğal tarzdadır. Tanık olan ya da mülakat yapılan kişinin sıkılmadan, “Ne söyleyeyim?”, “Söylediklerim beni zorda bırakır mı?” gibi kafasında soru işaretleri olmadan aktardıkları/elde ettikleri verilerdir. Bu nedenle yukarıdaki paragrafta saydığımız bu üç veri toplama işlemiyle elde edilen verilerin sahada çalışan araştırmacıların derlemelerinden çok daha doğal ortamda kayda alındıklarını söylemek güç olmasa gerektir.

Bu konuda belirtilmesi gereken başka bir husus ise etnofotografik fotoğrafın kullanılmasının önemidir. Etnografik fotoğraf, etnografin kendi deneyimi ve üzerinde çalıştığı kültürün belleği arasındaki boşluğa yerleşmiş kültürel bir metindir. Sözcüklerle anlatmanın ve anlamının mümkün olmadığı bir fotoğraftır (Kutlu, 2009: 7). Sözlü tarih çalışmalarında tıpkı geçmiş zamanlarda kaydedilmiş ses ve/veya görüntü kayıtları gibi fotoğraflar da önemlidir. Örneğin geçmişe ait fotoğraflar olduğu hatıratlar, etnolojik değeri olan ama kullanılmayan veya bulunmayan ürünlerin fotoğrafları çalışmalarda yararlanılabilecek unsurlardandır. Çünkü sözlü tarih çalışmaları aynı zamanda geçmişe düşülen notlar olarak düşünüldüğü zaman fotoğraflar da söze yardımcı unsurların başında gelmektedir. Bahsedilen konunun içeriği ne olursa olsun yaşanmışlığın en güzel örneği etnografik bulgularda ve fotoğraflarda saklıdır.

C. Sözlü Tarih Okuması

Sözlü kültür içindeki kültür varlığı ile insanı, toplumu ve kat edilen zamanı anlatır. Anlatımın yorumlanması ise araştırmacıların görevidir. Ön görüşmeler, etnografik temeller, mülakatlar, oluşturulan aile tarihleri sözlü kültürün birer parçasıdır. Burada önemli olan sözlü kültür hazinesinin içindeki mesajı almak ve kodu çözümlenebilmektir. Sözlü ifade aynı zamanda göndergedir.

Sözlü ifade, tüm ifadelerin aynı göndergeyle ilgili olduğu sürece tek bir konuyla alakalı herhangi bir tarafta yapılan açıklamalar toplamıdır. Göndergeler bir kaynakta verilir. Konu ise tek bir olay dizisi ya da tanık tarafından verilen ifadedeki belirli olaylar olabilir. Sözlü ifadelerin oldukça akışkan olduğu bir ortamda tabii olarak en önemli görev tanığa aittir. Metin ise tanıklardan bağımsız var olanı ortaya koyar. Yorum yapmak daha da kısıtlıdır (Vansina, 2021: 101-104). Aslında burada sözlü kültürün derlenmesi sırasında tanığın ya da tanığın anlatımlarıyla şekillenen verinin anlamlandırılması esastır. Şu bir gerçek ki anlatılanlar ya da dinlenenler taraf olma duygusuyla anlam kazanır. Çünkü vakıanın kahramanına ait olma hissi insanı psikolojik olarak üstünlük kurmaya sevk eder. Fakat durum araştırmacı için böyle değildir. Eylem akışını ve beklenen sonucu belirleyen olayların rastlantısallığı gerçeklik açısından bir sorun oluştururken, halk anlatısı açısından bir sorun oluşturmaz. Araştırmacı olaylar dizisinin bu kompozisyon ilkelerini ortaya çıkardığını her zaman anlayabilir. Bunlar fantezi gücünün değil, özgür folklor manzmununun gelişiminin ürünüdür. Dolayısıyla mekân ve zaman içinde temsil etme, nedensel yönlendirmelerin yokluğu, kahramanların iyi ve kötü diye bölünmesi, tiplerin birey karakterlere üstünlüğü de bundan nasibini alır. (Propp, 1998: 45-50). Propp bu söyledikleriyle gerçek ve hayal arasında bir bağ kurulmasına davetiye çıkarıyor. Halk bilimi ürünleri için de bu durum geçerlidir. Daha önce de söylenildiği gibi halk bilimi ürünlerinde gerçek değil doğrular vardır. Bu doğrular kişiler arasında farklılaşabilir. Çünkü herkes kendi kahramanını yaratır, över, kendinden olanı ön sırada zikretmek ister. Fakat bu arzu vakıanın olmadığı anlamına gelmez. Çekirdek olay vardır. Bu olay dillenenmiş, dillendikçe değişmiş, dönüşüme uğramıştır. Yıllardır derleme çalışmaları için sahaya çıkıldığında ilke edindiğimiz bir deyim vardır. Sahada anlatılanları kaydederken *dilin kemiği yok* denilen anlar olmuştur. Evet sözlü kültür dairesinde elde edilen ürünlerde

derleyen kişinin yeteneği ve kendisinden ürün derlenen kişinin ilgisi, konuyla alakası ve hayal gücü birlikte değerlendirilmelidir.

Bu açıdan bakıldığında sözlü kültür ürünleri sözlü tarih olarak yorumlanabilir. Fakat burada yeniden kurulan bir tarih vardır. Bu tarihi kuran ise tarihin içinde yaşayanların dillerinde olanı günümüze taşıyan kaynak kişilerdir. Çekirdek vakıa ile birlikte bireyin, ailenin, toplumun, topluluğun, beldenin etrafında şekillenmiş anlatılar bütünü vardır. Bu anlatılarda sözlü kültür taşıyıcılık görevi üstlenerek sayılan değerlerin tarihten aldıkları zenginliği günümüze iletmıştır. Dolayısıyla bu zenginliklerin her biri ayrı bir sözlü tarih vesikasıdır. Vesikadan kasıt yazılı belge değildir. Bu vesikalar tabii olarak yazılı hâle getirilmiş olabilir, fakat saklandıkları en nadide yer belleklerdir. İnsanın birey olarak taşıdığı hafıza ya da kolektif ruhun inşasına kapı açan toplumsal bellek bu ürünlerin saklandığı depolardır.

Sonuç

Tarih, bilgi alanı anlamında folklorla sıkı münasebeti olan bir müessesedir. Otoritenin dışında bulunan ve sıradan insanların hayatlarını konu edinen sözlü tarih ise bu birlikteliğin kavşağı konumundadır. Çünkü folklor ürünleri aynı zamanda sözlü tarihin kaynağıdır. Bu kaynağın en önemli referansı gelenek temelli yaşam ile dünya görüşünün icrası ve halk sanatına yansımalarıdır.

Folklor ürünleri kendi başına bir miras olmasının yanında içinde ihtiva ettiği anlamlarla birlikte yorumlanınca bu ürünlerin farklı zenginliklerinin olduğu görülmektedir. Folklor ürünleri geçmişin ve hayat tecrübelerinin sanata aktarımıdır. Folklorun tarihî olanı icra etme ve aktarma işlevi, araştırmacıları çıkarımlarda bulunmak üzere yeni yöntem arayışlarına sevk etmiştir.

Bu ürünler yorumlanırken, aynı zamanda sözlü tarih unsuru oldukları da görülmektedir. Çünkü sözlü, yarı sözlü ya da sözsüz tasnif edilen sözlü kültür unsurları da sözlü tarih için kaynaktır. Sözlü kültür unsurlarının içinde hem bireyin psikolojisi ve yaşanmışlık öyküsü hem de bir toplum içinde yer almanın yarattığı özümseme kültürünü bulmak mümkündür. Bu ürünler yorumlanırken tarihî gerçeklere ulaşılabilecek ön görüşüyle hareket etmekten ziyade tarihî kabule ve bu kabulün aktarımına şahit olunur.

İnsanlar belleklerine aldıkları kayıtları tekrarlar yoluyla canlı tutarlar. İletişimsel bellek aracılığıyla aktarım yaparak tespit edilebilen ilk kaynaktan son derlemecinin tasnifine kadar arada geçen süredeki kabulleri bu ürünlere yansıtırlar. Bu süreçte olaylar olguya dönüşebilir ve dönüşüm beraberinde tarihî tabakalaşmayı getirir. Gelenekler de ortaya çıkışından itibaren toplum hafızasında yer bulmuş anlatı ve gösterimlerin içinde yaşadığı değişim ve dönüşüm ile birlikte anlam kazanır.

Bu noktada derlemeler yapılırken elde edilen ürünün tarihî tabakalarının ve derinliklerinin tespit edilmesi de sözlü kültür zenginliğinin tarihî kabulüne erişime ve yaşadığı sürecin ortaya çıkmasına imkân verir.

Bu nedenlerle yapılan çalışmalarda klasik tahlillerin dışında ürünleri farklı bakış açılarıyla değerlendirmek, veriden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunmak, hem ürünlere ilmî anlamda yenilikler getirir hem de araştırmacıları farklı disiplinlerin ortak çalışma alanları üzerinde yoğunlaşmaya sevk eder. Böylelikle halkın belleğine kaydettiği, anlamlandırdığı ve aktardığı zenginliğin tarihî bir kayıt olduğu da görülebilir.

Sonnotlar

¹ Halk biliminin kuramsal yaklaşımları bulunmaktadır. Bu yaklaşımlarla birlikte “Mitoloji Okulu”, (Grimm Kardeşler) “Ödünçlenme/Göç Okulu” (T.Benfey), “Tarihî-Coğrafi Fin Okulu”, (J.Krohn. A.Aarne), “Biyolojik Kuram” (Genep), “Tarihî Okul” (V. F. Miller) gibi farklı akımlar ortaya çıkmıştır. Yazıda folklorun özellikle tarih bilimi ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu çerçevede, “Tarihî Yeniden Kurma/(Historical Reconstruction)” (George Laurance Gomme) ve “Tarihî-Kültürel Halkbilimi Okulu/Historic-Cultural Folklore School” (Friedrich Ratzel) isimleriyle bilinen iki kuram da halk biliminin tarihle olan ilgisini ve tarih araştırmalarında halk biliminden ne şekilde istifade edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için şu eserlerden istifade edilebilir: (Çobanoğlu, 1999), (Sokolov, 2009).

² Yeni Zelenda’da yerli insanlar, sözlü geleneklerinin tarihe meşru yani yasal bakış açısı olarak alınmasını talep etmektedirler (Mahuika, 2019: 21).

³ Bellekle birlikte hatırlama kavramı da vurgulanmalıdır. Hatırlama, insan zihninin bir yetisi olan bellekte yer alan hatıraların yeniden bilince gelmesidir (İlhan, 2018: 23).

⁴ Sanatçının kendisi tarafından yapılan portresi.

Kaynaklar

- ACKELSBURG, M. A., MARY, L. S. (1996). “Privacy, publicity, and power: A feminist rethinking of the public-private distinction”. *Revisiting the Political Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory* Nancy J. Hirschmann ve Christine Di Stefano, Oxford: Westview Press.
- AKINCI, Ö. (2009). “Osmanlı Bankası Müzesi’nde Sabancı Üniversitesi Desteğiyle Sözlü Tarih Çalışmaları Başlıyor”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.189 (Mart). s.14-16.
- ASSMANN, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- AYDOĞDU, B. (2011). *Türk Edebiyatında Seyrânî Olgusu: Develili Seyrânî ve Eserleri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BASCOM, W. (2003). Halkbilimi (Folklor) ve Antropoloji. (Çev. Metin Ekici), *Millî Folklor Dergisi*. S.58, s.162-170.
- CAUNCE, S. (2011). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CONNERTON, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. (Çev. Alaaddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEMİRBAŞ, D. (2020). “Youtube’deki ‘Alamanya’ Ağtıkları Üzerine Bir Değerlendirme”. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 5 (2), 136-179.
- ERSOY, R. (2009). *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği Disiplinlerarası Bir Yaklaşım Denemesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GEERTZ, C. (2011). *Kültürlerin Yorumlanması*. (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- GÖKDEMİR, O. (2021). “Tarih yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözel Tarih ve Yerel Tarih”. *Tarih Nasıl Yazılır*. (Ed. Ahmet Şimşek). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İLHAN, M.E. (2018). *Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İLYASOĞLU, A. (2006). “Yakın Dönemde Tarihe İlginin Farklılaşması Sürecinde Sözlü Tarih Alanının Türkiye’deki Gelişimine Bir Bakış”. *Kuşaklar Deneyimler Tanıklar -Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003 İstanbul-*. (Haz. Aynur İlyasoğlu, Gülay Kayacan). s.15-23. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınlar.
- KESKİN, A. (2019). *Folklor ve Disiplinlerarasılık*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUTLU, M. (2009). “Etnofotografi”, *Folklor/Edebiyat*. S.58. s.7-8.
- KÜTÜKOĞLU, M. S.(2020). *Tarih Araştırmalarında Usul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LÉVİ-STRAUSS, C. (2013). *İrk, Tarih ve Kültür*. (Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- MAHUIKA, N. (2019). *Rethinking Oral History and Tradition An Indigenous Perspective*. Oxford University Press.
- MANNHEİM, K. (2017). *Kültür Sosyolojisi*. (Çev. Mustafa Yalçınkaya). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- ONG, W. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

- ÖZDEMİR, A.Z. (2007). *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ankara: Ürün Yayınları.
- ÖZDEMİR, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖZTÜRK, S. (2010). “Türkiye’de Sözlü Tarihten İletişim Araştırmalarında Yararlanma Üzerine Notlar”, *Millî Folklor*. S.87. s.13-27.
- ÖZTÜRKMEN, A. (2001). “Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplin Cazibesi”. *Toplum ve Bilim Dergisi*. S.91 (Kış-2001). s. 115-121.
- PORTELLI, A. (2006). “Sözlü Tarihi Farklı Yapan Şey”, (Çev. Kürşad Korkmaz). *Millî Folklor*. S.68. s. 222-231.
- PROPP, V. (1998). *Folklor Teori ve Tarih*. (Çev. Necdet Hasgül, Tolga Tanyel). İstanbul: Avesta Yayınları.
- SANDERS, B. (2010). *Öküzün A’sı –Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi-*. (Çev. Şehnaz Tahir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SHARPLESS, R. (2006). “The History of Oral History”. *Oral History Handbook*. (Ed.Thomas L., Lois E. Myers and Rebecca Sharpless). U.S.A: AltaMira Press.
- SOKOLOV, Y.M. (2009). *Folklor: Tarih ve Kuram*. (Çev. Yerke Özer). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- STARR, L. (1996). “Oral History”, *Oral History- An Interdisciplinary Anthology*, (Ed.:David K. Dunaway and Willa K Baum), 2nd Edition, Walnut Creek: Altamira Press, pp.39 - 61.
- THOMPSON, P. (1999). *Geçmişin Sesi*. (Çev. Şehnaz Layıkel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- VANSINA, J. (2021). *Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek*. (Çev. Emre Teğın). Ankara: Tün Yayınları.
- YILDIRIM, D. (1998). “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”. *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları.